

Grażyna Zajęc

NARODZINY POWIEŚCI W LITERATURZE TURKÓW CYPRYJSKICH

Powieść jako gatunek literatury pięknej o charakterze narracyjnym pojawiła się w świadomości Turków znacznie później niż w Europie. Pomijając beletrystyczne opowieści z czasów antycznych oraz wczesne próby powieściowe w erze nowożytnej (takie jak *Gargantua i Pantagruel* czy *Don Kichot*), prawdziwa kariera powieści rozpoczęła się w epoce oświecenia, by w XIX wieku zaprowadzić ten gatunek na wyżyny sztuki, popularności i różnorodności. Jednak Turcy długo nie znali tego coraz bardziej powszechnego gatunku literackiego, co tłumaczy się hermetycznym charakterem ich kultury, bowiem dopóki imperium Osmanów panowało nad olbrzymimi połaciami świata, dopóki budziło strach wśród mieszkańców potężnych państw Europy, a sułtan – posiadając tytuł kalifa – był głową całego świata muzułmańskiego, nie czuli potrzeby przyswajania czegokolwiek spoza kręgu ich cywilizacji. Nawet druk, wynalazek jakże pozytywnie wpływający na upowszechnienie słowa pisanego i czytelnictwa, pojawił się w Turcji z wielkim, prawie trzywiekowym opóźnieniem¹.

Osmanowie zainteresowali się zdobycami cywilizacji chrześcijańskiej dopiero wtedy, gdy zaczęli w XVIII wieku przegrywać wojny i tracić terytoria. Nic dziwnego, że pierwsze przyjmowane przez Turków europejskie nowinki związane były z armią i szkolnictwem wojskowym. Natomiast szersza, wieloaspektowa fala europeizacyjna pojawiła się dopiero w 1839 roku, wraz z ogłoszeniem przez szesnastoletniego sułtana Abdülmecita (1839–1861) edyktu zapowiadającego wielkie reformy modernizacyjne. Ta epoka wielkich reform w Turcji osmańskiej nosi nazwę *tanzimat*, a termin ten oznacza „uporządkowanie”. Umowne daty trwania tego okresu to 1839–1876. Zapoczątkowany wtedy proces unowocześniania państwa, dotyczący m.in. sądownictwa, administracji, praw obywatelskich czy edukacji spowodował przemianę w mentalności przedstawicieli osmańskich wyższych warstw społecznych. Zaczęli się interesować kulturą (w tym literaturą) Zachodu, uczyli się języka francuskiego, sprowadzali z Europy książki i prasę. Stąd już niedaleka droga do przeniesienia na grunt literatury osmańskiej nowych, nieznanych dotąd form literackich, z których największą popularność osiągnęła powieść.

¹ Choć drukarnie istniały w Turcji osmańskiej już w XV wieku (w 1494 r. powstała w Stambule drukarnia żydowska, w 1567 ormiańska, w 1627 grecka, a w 1706 w Aleppo drukarnia chrześcijan syryjskich, jako pierwsza na świecie drukująca w alfabecie arabskim), Turcy ignorowali ten wynalazek. Pierwsza turecka drukarnia powstała dopiero w 1720 r., a założył ją poturczeniec węgierskiego pochodzenia, İbrahim Müteferrika.

Zanim Turcy zaczęli pisać własne utwory posiadające cechy gatunkowe powieści, tłumaczono na język turecki dzieła literatury europejskiej (np. *Telemacha*, *Nędzników*, *Przypadki Robinsona Crusoe*, *Podróże Guliwera*, *Hrabiego Monte Christo*, jak również nieposiadające większych walorów literackich liczne historie miłosne i detektywistyczne). Następnym etapem było tworzenie przeróbek i parafraz utworów europejskich, a wreszcie zaczęły powstawać oryginalne, tureckie powieści.

Za pierwszą powieść turecką uważa się *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* (*Miłość Talata i Fitnat*) opublikowaną w 1872 roku przez 22-letniego Osmanina albańskiego pochodzenia, Şemsettin Samiego (1850–1904). Następne tureckie powieści wyszły spod pióra Ahmeta Mithata Efendiego (1844–1912), który jest uważany za twórcę tureckiego powieściopisarstwa. Między 1874 a 1910 rokiem opublikował około czterdziestu powieści. Do grona literatów, którzy działali w tym okresie i mieli w dorobku po dwie, trzy powieści, zaliczają się jeszcze tacy wybitni twórcy epoki *tanzimatu* jak Namik Kemal (1840–1888), Recaizade Mahmut Ekrem (1847–1914) i Samipaşazade Sezai (1860–1936).

Pierwsze powieści tureckie miały wyraźnie zaznaczony dydaktyczny charakter, były zaangażowane społecznie, bowiem poruszały trzy bardzo żywotne dla społeczeństwa osmańskiego tematy: tradycyjny sposób zawierania małżeństw – za pośrednictwem swatek – prowadzący często do wielkich tragedii; niewolnictwo; błędne i bezkrytyczne przyjmowanie europejskiej mody i obyczajów². W efekcie intensywnej działalności pisarzy i tłumaczy w latach 80. XIX wieku powieść była już popularnym i cenionym gatunkiem literackim, a turecki czytelnik dysponował sporą liczbą rodzimych utworów. Zupełnie inaczej wyglądało to na Cyprze...

Cypr – zaniedbana osmańska prowincja, wyspa zesłańców

W czasie, kiedy powieść zaczynała zdobywać popularność wśród tureckich czytelników, Turcja utraciła swoją morską posiadłość, Cypr. Stało się to, zanim tureccy mieszkańcy wyspy zetknęli się z modą na czytanie (i pisanie) powieści. Ale – biorąc pod uwagę niski poziom rozwoju literatury na Cyprze pod osmańskim panowaniem – można przypuszczać, że nawet gdyby nie doszło w 1878 roku do przejęcia Cypru przez Wielką Brytanię, wśród zaniedbanej edukacyjnie i rozproszonej po całej wyspie mniejszości tureckiej powieść nie zyskałaby takiej popularności, jak w Anatolii.

Kiedy Selim II Pijak (1566–1574), syn sułtana Sulejmana Wspaniałego i Hürrem (Roksolany) podbił i przyłączył do imperium tę wenecką wówczas wyspę, na Cyprze pojawili się Turcy. Z Anatolii przywieziono żołnierzy do obrony nowej osmańskiej posiadłości oraz garstkę urzędników, sędziów, duchownych. Sprowadzono także rolników z najuboższych, przeludnionych terenów Anatolii oraz niewielką liczbę

² Szerzej o pierwszych przekładach i powieściach w Turcji osmańskiej zob. G. Zajac: *Narodziny tureckiej powieści* [w:] *Studia Orientalia Thaddaeo Lewicki Oblata*, red. E. Górską, B. Ostafin, Kraków 1994, s. 115–141; *Rola przekładów z literatur europejskich w procesie powstawania tureckiej literatury narodowej w XIX wieku*, „Między Oryginałem a Przekładem V” 1999, s. 45–57.

rzemieślników, którzy mieli być przeciwwagą dla dotychczasowego rzemiosła znajdującego się w rękach Greków. Wśród osiedlonej ludności było sporo bezrolnych wieśniaków, nędzarzy, włóczęgów, awanturników, drobnych przestępców. W ten sposób władze osmańskie pozbyły się z Anatolii pewnej części swoich kłopotliwych mieszkańców³.

Nieliczna grupa wykształconych Turków, zajęta tworzeniem zrębów nowej władzy na wyspie, raczej nie zajmowała się twórczością literacką. Poza tym miłośnicy literatury wysokiej mieli co czytać – przywieźli ze sobą arcydzieła ówczesnej, wysoko rozwiniętej klasycznej literatury osmańskiej, a trzeba tu powiedzieć, że wiek XVI to okres największego rozkwitu osmańskiej literatury dywanowej. Większą aktywność można było zaobserwować w literaturze ludowej. Wraz z tureckimi zdobywcami zaistniała na Cyprze wielowiekowa tradycja ludowa, reprezentowana m.in. przez eposy (*destan*), elegie (*ağıt*), legendy (*efsane*) i przysłowia (*atasözü*). Są to gatunki, które szybko reagują na przemiany społeczne, ważne wydarzenia, radości i smutki będące udziałem społeczności.

Do tych dwóch podstawowych rodzajów twórczości literackiej w świecie tureckim (klasycznej i ludowej) trzeba dodać jeszcze jeden, uważany za pomost między tymi dwoma – literaturę klasztorną, uprawianą przez derwiszów wykształconych w duchu mistycyzmu, łączących kult religijny z poezją, muzyką i tańcem. Na Cyprze literatura klasztorna reprezentowana była przez sprowadzony do Nikozji w ostatnich latach XVI wieku zakon mewlewitów. To z tego bractwa wywodzili się pierwsi poeci, których utwory, choćby w szczątkowej postaci, zachowały się do naszych czasów (przełom XVII i XVIII wieku), ze środowiska mewlewitów pochodził także autor pierwszej powieści, *Kaytazzade Mehmet Nazım*.

Cypr był dla imperium ważnym punktem strategicznym strzegącym tureckich interesów na Morzu Śródziemnym, ale był też dla państwa coraz większym obciążeniem. Okres osmańskiej potęgi i przewagi militarnej dobiegał końca, a od pierwszych lat osmańskiego panowania wyspę nawiedzały kolejno takie nieszczęścia, jak: zarazy, malaria, plaga szarańczy, susza, głód, bunty chłopskie. W tej sytuacji państwo mogło zadbać tylko o utrzymanie wyspy w swoim posiadaniu, natomiast życie kulturalne mieszkańców, tak Greków, jak i Turków, było zupełnie poza zakresem zainteresowania stolicy. Zapewne tym należy tłumaczyć fakt, że nowe zjawiska kulturalne intensywnie rozwijające się w Turcji od połowy XIX wieku, takie jak prasa, drukarnie, teatr, pierwsze powieści i nowele, pojawiły się na Cyprze z wielkim opóźnieniem, a ironią losu można określić fakt, że kontakt wykształconych Turków cypryjskich z osmańską kulturą odbywał się przede wszystkim za pośrednictwem zsyłanych na wyspę osmańskich dygnitarzy i poetów⁴. Do-

³ Rozporządzenie sultana z roku 1572 o przesiedleniu ludności na Cypr dostępne w: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, III cilt: *Kıbrıs Seferi (1570–1571)*, Ankara 1971, s. 174–176. O akcji osiedlania Turków na Cyprze pisał także Nazım Beratlı (*Biz Kıbrıs Türkleri 1-2-3-4*, „Kıbrıs Gazetesi”, 15 Mart 2023–29 Mart 2023).

⁴ Najbardziej znani i zasłużeni dla Turcji zesłańcy na Cyprze to: Yirmisekiz Mehmet Çelebi (zm. 1732 na Cyprze) – osmański poseł do Francji, skąd przywiózł wartościową relację z pobytu i zapoczątkował modę na europejskie wzory architektury miejskiej; Ziya Paşa (1826–1880) – wybitny poeta i publicysta epoki

datkowym czynnikiem, który znacznie utrudniał i opóźniał przenikanie literackich nowinek z Turcji na Cypr, było przejście wyspy przez Wielką Brytanię w 1878 roku i znaczące utrudnienie i tak już bardzo słabych kontaktów kulturalnych.

1894 – narodziny tureckiej powieści na brytyjskim Cyprze⁵

Kiedy mówimy o pierwszej turekocypryjskiej powieści, od razu nasuwają się charakterystyczne spostrzeżenia na temat uwarunkowań i okoliczności powstania tego utworu. Autor pierwszej powieści, Kaytazzade Mehmet Nazim (1857–1924), był Turkiem cypryjskim wykształconym w bractwie mewlewitów w Nikozji. Mewlewicki klasztor był podówczas tym miejscem na Cyprze, gdzie muzułmanie mogli zdobyć najlepsze ogólne wykształcenie.

Jako młody człowiek Kaytazzade miał okazję poznać zesłanego na Cypr Namika Kemala – legendarnego już wówczas poetę osmańskiego, bojownika o swobody obywatelskie. Ta znajomość miała fundamentalne znaczenie dla rozwoju zainteresowań przyszłego literata. Doświadczenie zawodowe i pisarskie Kaytazzade zdobywał w Turcji, dokąd wyjechał w 1884 roku celem podjęcia służby państwowej. Spędził w Turcji 30 lat. Zaprzyjaźnił się z czołowym poetą okresu *tanzimatu*, Recaizade Mahmutem Ekremem, po śmierci Namika Kemala uważanym za lidera tureckich poetów. Zarówno Kemal, jak i Ekrem byli przede wszystkim poetami, a powieścią zainteresowali się na fali wzrastającej mody na ten nowy gatunek: Kemal napisał dwie powieści, Ekrem – jedną. Podobnie było z Kaytazzade – głównym polem jego działalności literackiej była poezja.

Okres pobytu Nazima w Turcji przypada na lata panowania sułtana Abdülhamita II (1876–1909), kiedy to drastycznie ograniczono swobodę wypowiedzi, uniemożliwiając pisanie o tematach politycznych i społecznych. Pisarze tego okresu⁶ uciekali w tematykę miłosną, pisali o wyższych sferach i dla wyższych sfer, unikali jakiegokolwiek krytyki społecznej, bo tak było bezpieczniej. Powieść Nazima reprezentuje ten sam styl.

Podjęcie przez autora, mieszkańca brytyjskiego Cypru, pracy w urzędach państwowych Turcji osmańskiej było możliwe dzięki temu, że zgodnie z postanowieniami traktatu berlińskiego (1878) wyspa przeszła pod okupację brytyjską, ale formalnie wciąż była ziemią należącą do Turcji. Sytuacja zmieniła się dopiero po wybuchu I wojny światowej i przystąpieniu imperium osmańskiego do wojny po stronie Niemiec. Wielka Brytania dokonała wtedy aneksji wyspy, a w roku 1925

---

tanzimatu, wydawca prasy, na Cyprze w latach 1861–1863 oraz Namik Kemal (1840–1888) – najwybitniejszy poeta epoki *tanzimatu*, powieściopisarz, dramaturg, publicysta, na Cyprze w latach 1873–1876 (za: B. Fevzioğlu, *Kıbrıs Türk Basın Tarihi* 100 Yıllık Basın Davaları, Famagusta 2010, s. 1–7).

⁵ Rok 1894 to data wydania książki (w drukarni gazety „Kıbrıs” w Nikozji). Powieść została napisana w 1891 roku i najpierw ukazała się w odcinkach w cypryjskiej prasie.

⁶ Mowa o kręgu literackim *servet-i fünun*, kolejnym po *tanzimacie* okresie w literaturze tureckiej (przełom XIX i XX w.).

ogłosiła nadanie Cyprówi statusu kolonii brytyjskiej. Ten stan prawny drastycznie ograniczył kontakty tureckojęzycznej ludności Cypru z Turcją.

Jaką fabułę wybrał Nazım dla *Yâdigâr-ı Muhabbet (Pamiętki miłości)?* Główny bohater, starannie wykształcony młodzieniec imieniem Mucip (czyt. Mudżip), w pokoju swojej młodszej siostry zobaczył zdjęcie, które podarowała jej koleżanka, Nevber, podpisując fotografię na odwrocie słowami „Pamiętka miłości”. Mucip zakochuje się w Nevber od pierwszego wejrzenia. Píše dla niej wiersze, które siostra jej przekazuje. Dziewczyna też zaczyna żywić do niego uczucie. Siostrze udaje się nawet doprowadzić do spotkania zakochanych, co w tamtej epoce w świecie islamu było bardzo ryzykowne i trudne do zrealizowania. Młodzieniec zamierza oficjalnie starać się o rękę Nevber, ale ta niespodziewanie znika, bo jej rodzina musi opuścić Stambuł na kilka miesięcy. Pograżony w rozpacz Mucip zapada na galopujące suchoty. W dniu, kiedy Nevber wraca do Stambułu, Mucip umiera⁷.

Pod względem fabuły *Pamiętka miłości* nie odbiega od tureckich powieści tego okresu, romantycznych i egzaltowanych. Bohaterowie są bardzo pozytywnymi osobami, mają stanowić dla czytelników jak najlepszy wzór. Szczególnie świetlaną postacią jest nieszczęsny główny bohater, a pierwszoplanowe bohaterki – siostra Mucipa i Nevber, piętnastoletnie dziewczęta – są wyjątkowo samodzielne jak na ówczesne warunki rodzinne i obyczajowe, mają własne zdanie i pragną realizować swoje marzenia. Akcja utworu umiejscowiona jest w Stambule, padają nazwy topograficzne związane z tym miastem, bohaterowie powieści to jego mieszkańcy. W związku z tym zdarza się, że badacze literatury Turków cypryjskich kwestionują stwierdzenie, że powieść ta jest utworem turekocypryjskim. Jak pisze Oğuz Karakartal, jest to niesłuszny pogląd, gdyż o tym, czy utwór należy do konkretnej literatury, nie decyduje ani miejsce akcji, ani narodowość bohaterów, tylko język utworu i pochodzenie autora. Dalej Karakartal uzasadnia, że pisarz najlepiej znał środowisko stambulskie, gdyż tam przez lata pracował, także w czasie pisania powieści. Ponadto środowisko tureckiej wyższej klasy społecznej na Cyprze było tak niewielkie, a rodzin podobnych do opisanych w powieści rodów Mucipa i Nevber tak mało, że umiejscowienie akcji na Cyprze wywołałoby próby identyfikowania bohaterów, a pisarz zdecydowanie nie chciałby nikogo postawić w tak trudnej sytuacji⁸.

Po ukazaniu się pierwszej turekocypryjskiej powieści nastąpiła bardzo długa przerwa, trwająca do drugiej połowy lat 30. XX wieku. Pokazuje to, jak odmienną drogę przeszła powieść na Cyprze w porównaniu z Turcją. Podczas gdy w Turcji po wydaniu pierwszej powieści (1872) nastąpił istny wybuch powieściopisarstwa, na Cyprze długo nie było kontynuatora dzieła Nazıma. Za podstawowe przyczyny uznać trzeba złą sytuację ekonomiczną mieszkańców wyspy, niezachęcającą ani do kupowania książek, ani do tak ryzykownego przedsięwzięcia, jak wydrukowanie powieści. Pogłębiająca się w epoce brytyjskiej izolacja Turków cypryjskich od Turcji również mogła mieć duży wpływ na ten zastój.

⁷ Kaytâz-zâde M. Nazım, *Yâdigâr-ı Muhabbet*, red. H. Fedai, Lefkoşa 2004.

⁸ O. Karakartal, *Kaytazzade Mehmet Nazım [w:] Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571–2017)*, s. 17–18.

Hikmet Afif Mapolar – powieść podbija serca czytelników

Ponad trzydzieści lat po ukazaniu się pierwszej turekocypryjskiej powieści wyszła drukiem powieść znanego dotąd z wierszy i felietonów młodego Cypryjczyka pochodzącego z portowego miasteczka Kyrenia. Hikmet Afif Mapolar (1919–1989) przeszedł do historii literatury Turków cypryjskich jako autor największej liczby powieści⁹ oraz autor pierwszych utworów wydanych w łańcińskim alfabecie¹⁰ i napisanych współczesnym językiem tureckim¹¹. Jego pierwsza powieść, którą wydrukował własnym sumptem w niewielkim nakładzie w roku 1936, nie zachowała się do naszych czasów. Znamy tylko jej tytuł – *Kahraman Kaplan* (*Tygrys bohater*). Wiadomo o niej, że została napisana z myślą o młodym czytelniku i że była to pierwsza książka wydrukowana na Cyprze w alfabecie łańcińskim. Kolejne powieści Mapolara: *Diken Çiçeği* (*Oset*, 1938), *Son Damla* (*Ostatnia kropla*, 1939) i *Son Çıldırış* (*Obłąd*, 1939) zachowały się do dziś. Na fali ponownego zainteresowania jego twórczością dwie pierwsze zostały powtórnie wydane w ostatnich latach¹², podobnie jak kilka innych jego powieści i wspomnień¹³.

Hikmet Afif Mapolar to pierwszy turekocypryjski prozaik wychowany i wykształcony na brytyjskim Cyprze. Ten fakt niewątpliwie miał wpływ na charakter jego twórczości. Znajomość języka angielskiego poszerzyła jego horyzonty, umożliwiając mu korzystanie z angielskojęzycznego dziedzictwa literackiego. Poza turecką szkołą podstawową nie ukończył żadnej innej szkoły (uczęszczał do dwóch prywatnych szkół angielskich, ale naukę w obu musiał przerwać z przyczyn ekonomicznych). Mimo wszystko dużo skorzystał podczas nauki, a wiedzę uzupełniał przez całe życie. Zadebiutował jako trzynastolatek, wysyłając krótki felieton do trójjęzycznej (angielsko-grecko-tureckiej) gazety „Embros” wydawanej w Nikozji przez Anglika G. Blounta Puseya. Utrzymywał się z handlowania nowymi i używanymi książkami, z wydawania własnych gazet oraz publikowania licznych opowiadań, powieści i sztuk scenicznych. Jego biografowie podkreślają jeszcze jedno bardzo ważne zjawienie Mapolara: w okresie bezpośrednio po II wojnie światowej, gdy

⁹ Jak wyliczyła Mihrican Aylanç, na 130 powieści napisanych przez Turków cypryjskich między 1894 a 2017 rokiem aż 30 to dzieła Mapolara. Zob. M. Aylanç, *Kıbrıs Türk Edebiyatında Roman* [w:] *Kıbrıs Türk Romanı. Eserler Sözlüğü*, Lefkoşa 2017, s. 22.

¹⁰ Turcy cypryjscy zaczęli wprowadzać alfabet łańciński w miejsce arabskiego natychmiast po wprowadzeniu tego alfabetu w Turcji (1928), mimo że władze brytyjskie nie patrzyły na tę zmianę przychylnie ani nie wspierały akcji sprowadzania z Turcji nowych czcionek i maszyn drukarskich.

¹¹ Przeprowadzona w proklamowanej w 1923 r. Republice Turcji reforma, mająca na celu oczyszczenie języka z bardzo licznych zapożyczeń arabskich i perskich oraz zbliżenie języka literackiego do języka ludowego, diametralnie zmieniła turecki język pisany.

¹² *Diken Çiçeği*, red. E. Onuş, A. Üngüder, İstanbul 2019; *Son Damla*, red. E. Onuş, A. Üngüder, İstanbul 2019.

¹³ *Kıbrıs Efsaneleri*, Lefkoşa 1997; *Kıbrıs Güncesi*, Lefkoşa 2002; *Mermer Kadın*, Famagusta 2007; *Aşk Vadişi*, Famagusta 2008; *Şantöz*, Famagusta 2010; *Aslar*, Lefkoşa 2016; *Asu'nun Dönüşü*, Lefkoşa 2023; *Kök Nal*, Lefkoşa 2023.

brytyjska polityka kolonialna wobec poddanych narodów nieco złagodniała, był on pierwszym Cyprykiem sprowadzającym z Turcji czasopisma, które następnie sprzedawał prenumeratom¹⁴.

Wszystkie powieści Mapolara z wyjątkiem pierwszej, skierowanej do młodego czytelnika, poruszają aktualne, bardzo ważne tematy dotyczące mieszkańców Cypru, a akcja najczęściej toczy się w rodzinnym mieście pisarza, w Kyrenii lub okolicach. Zwraca uwagę podbarwiony odcieniem naturalizmu realizm postaci i wydarzeń oraz duża waga, jaką autor przywiązuje do kreślenia wyrazistych sylwetek kobiecych. Jego bohaterki są niezależne, chcą same planować sobie życie i samodzielnie wybierać partnerów. Nie zawsze im się to udaje. Często są to kobiety, które z powodu biedy lub porzucenia przez męża były zmuszone do podjęcia pracy w podejrzanych miejscach, takich jak tawerny portowe. Nawet jeśli prowadzą niemoralne życie, autor nigdy ich nie krytykuje, nie ocenia, wręcz przeciwnie – przedstawia je jako osoby pełne dobra i godności. To nie one są złe, tylko środowisko, które zmusiło je do takiego sposobu życia. Suna Atun określa pisarza wręcz jako feministę: „Mapolar to feminista. Staje w obronie równouprawnienia kobiet i mężczyzn. Sprzeciwia się poniżaniu kobiet i traktowaniu ich jak przedmiot. Szczególnie zaś czuje wstręt do pozbawionych moralności niegodziwców, którzy sprowadzają na złą drogę młode dziewczęta”¹⁵.

Język powieści Mapolara zwraca uwagę prostotą i pięknem. Trzeba tu przypomnieć, że Turcy przez długie wieki pisali wykwinnym, ozdobnym, trudnym językiem, który był bardzo odległy od mówionego i niezrozumiały dla prostych ludzi. Choć w Turcji w latach 30. XX wieku nowy język dopiero się kształtował i nie był jeszcze w pełni skodyfikowany, Mapolarowi udało się stworzyć język czysty (pozbawiony wielowiekowych orientalnych naleciałości) i składniowo prosty, wolny od stylistycznych ozdobników. Najlepszym dowodem na to, że Mapolar odniósł sukces w kwestii języka jest fakt, że jego utwory, nawet te wczesne, z lat 30., czyta się bez problemu i rozumie każde słowo, co nie zawsze można powiedzieć o utworach pisanych w tym samym czasie przez autorów tureckich.

Język Mapolara – choć nieskomplikowany – bywa czasem poetycki, zwłaszcza w opisach natury, których w jego utworach jest sporo. Najczęściej mamy do czynienia z opisami morskich krajobrazów i nadmorskiej przyrody. Morze Mapolara – mówimy tu o Morzu Śródziemnym – jest potężne, nieokiełznane, czasami zabójcze. Jest to morze bardzo realne, jednak do tego realizmu wkrada się niekiedy ulotny obraz Afrodyty wyłaniającej się z morskiej piany albo motyw kuszącej syreny. Zdarza się to zwłaszcza wtedy, gdy pisarz oddaje głos ludziom morza, rybakom, poławiaczom gąbek i ośmiornic.

Najbardziej płodny okres działalności literackiej Mapolara przypadł na lata 30., 40. i 50. XX wieku, czyli na ostatnie dekady brytyjskiego panowania na wyspie.

¹⁴ İ. Bozkurt, H. Aktay, *Hikmet Afif Mapolar [w:] Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571–2017)*, cilt 4, red. İ. Bozkurt, O. Karakartal, N. Solak, Ankara 2019, s. 24.

¹⁵ S. Atun, *Kıbrıs Türk Romanı. Örnekleme Tarihi*, Famagusta 2011, s. 50.

Badacze historii literatury tureckocypryjskiej określają tę epokę mianem *yerelleşme dönemi* (okres regionalizacji) lub *hareketlenme dönemi* (okres ożywienia)¹⁶. Cechowała się ona odwrotem od klasycznych, orientalnych wzorów i poszukiwaniem nowych, rodzimych tematów i motywów. Tendencje te widać było we wszystkich rodzajach twórczości literackiej: w prozie (powieść i nowela), w poezji i sztuce teatralnej. Aktywność twórcza Mapolara przyczyniła się do tego, że Turcy cypryjscy polubili powieść. To z kolei spowodowało pojawienie się kolejnych autorów próbujących swych sił w tym gatunku. W omawianym okresie było ich jeszcze bardzo niewiele, bo Mapolar niemalże zdominował powieściopisarstwo swojej epoki. Z nielicznych autorów piszących w tym okresie warto wymienić dwóch – İsmaila Karagözlü i Raufa Raifa Denktaşa.

İsmail Karagözlü (1921–2000) jest autorem dwóch powieści, z których do naszych czasów zachowała się tylko jedna – dydaktyczno-moralizatorska opowieść zatytułowana *Saadet Yolcuları* (*W poszukiwaniu szczęścia*, 1940). Pisarz skontrastował w niej dwóch braci reprezentujących skrajnie odmienne podejście do życia, kobiet i odpowiedzialności. Sam pomysł na fabułę zdradza inspirację słynną turecką powieścią *Felatun Beyle Rakım Efendi* (*Pan Platon i pan Rakım*, 1875) Ahmeta Mithata Efendiego, w której zestawienie właściwego i niewłaściwego postępowania było jednak lepiej przedstawione, bardziej realistycznie, mniej stereotypowo. W powieści Karagözlü dydaktyzm jest nazbyt widoczny, bieg fabuły – bardzo przewidywalny, ale w czasach, gdy ta powieść powstawała, a cypryjska młodzież podlegała coraz silniejszemu wpływowi europejskiej obyczajowości, taki utwór na pewno przemawiał do wyobraźni czytelników, pouczał ich i ostrzegał.

Rauf Raif Denktaş (1924–2012), przyszły lider Turków cypryjskich i prezydent północnego Cypru, jest autorem kilkunastu tomów rozpraw politycznych, dziesięciu tomów wspomnień i jednej powieści o charakterze dydaktyczno-filozoficznym, *Ateşsiz Cehennem* (*Piekiło bez ognia*, 1944). W utworze tym wyraźnie widać wpływ *Boskiej komedii* Dantego. Powieść ma formę listu pisanego z zaświatów. Jego autorem jest zmarły dziesięć lat wcześniej człowiek, który właśnie kończy odbywanie kary za swoje winy i przygotowuje się do przeprowadzki do nieba. Opowiada o ludziach spotkanych w piekle, o ich przewinieniach. Powieść zwraca uwagę starannością pisarskiego warsztatu dwudziestoletniego (!) debiutanta. İhsan Tayhani tłumaczy wczesną dojrzałość pisarza jego doświadczeniami związanymi ze śmiercią. Denktaş stracił matkę w niemowlęctwie, a ojca, który z wielkim poświęceniem zastępował mu matkę – w wieku siedemnastu lat. Ta druga śmierć była dla niego wielkim wstrząsem. Według Tayhaniego człowiek, który straci bliskich

---

¹⁶ Turcy cypryjscy nie wypracowali jednolitego sposobu klasyfikowania okresów rozwoju literatury. Niektóre chronologie klasyfikują lata 1930–1960 jako „okres regionalizacji”. Inna klasyfikacja definiuje lata 1939–1955 jako „okres ożywienia”, przed nim umiejscawia „okres milczenia” (1925–1939) związany z drastycznym ograniczeniem Grekom i Turkom swobód obywatelskich przez władze brytyjskie; drugi „okres milczenia” umieszcza w latach 1956–1965, kiedy ludność turecka była prześladowana przez grecką organizację nacjonalistyczną EOKA i zepchnięta do enklaw.

i zostaje sam, „poznaje okrutną twarz śmierci, nie chce się z tym pogodzić i czuje potrzebę kontaktu z zaświatami”¹⁷.

***

Na twórczości İsmaila Karagözlü i Raufa Denкташа zamyka się wczesny okres powieściopisarstwa tureckocypryjskiego. Potem nastąpiły tragiczne w skutkach wydarzenia polityczne, takie jak pierwsze czystki etniczne w połowie lat 50. i tzw. Krwawe Boże Narodzenie na przełomie lat 1963 i 1964, które boleśnie wpłynęły na poziom życia tureckojęzycznych mieszkańców Cypru. W międzyczasie zakończył się okres kolonialny i powołano do życia Republikę Cypryjską. Drastyczne pogorszenie warunków życia po roku 1963 (stłoczenie tureckiej ludności w enklawach) nie sprzyjało tworzeniu literatury, pojawiło się jednak kilku nowych pisarzy (m.in. Özker Yaşın, Orbay Mehmet Deliceirmak, Fikret Demirağ, İbrahim Zeki Burdurlu).

Po greckim zamachu stanu w 1974 i późniejszym podziale wyspy nastąpił gwałtowny rozwój tureckojęzycznej literatury na Cyprze. Do wymienionych wyżej pisarzy dołączyło wielu nowych, jak Numan Ali Levent, Bekir Kara, Sabahattin İsmail, Bener Hakkı Hakeri, Tufan Erhürman czy uważany za jednego z najwybitniejszych współczesnych powieściopisarzy tureckich İsmail Bozkurt. Pojawiły się też pisarki, m.in. Özden Selenge, Havva Tekin, Serpil Yalçın. Znacząco wzbogaciła się tematyka współczesnej powieści tureckocypryjskiej.

Co zrozumiałe, najczęściej poruszonymi tematami stały się wydarzenia z najnowszej historii Turków cypryjskich: grecki zamach stanu z 15 lipca 1974, turecka interwencja wojskowa, wielki *exodus* ludności cywilnej, budowanie od podstaw życia w nowym miejscu. Wydaje się, że te tematy są na tyle żywotne i ważne dla narodu, że długo jeszcze będą dominować w tureckocypryjskiej prozie, ograniczając rozwój innej problematyki. Zauważa to İsmail Bozkurt¹⁸, który pisze raczej w krytycznym tonie, że nowe pokolenie powieściopisarzy, którzy nie widzieli wojny 1974 roku, nie przeżyli przesiedleń, nie tęsknią za ojczystą ziemią pozostawioną po drugiej stronie granicy – wciąż podejmuje te tematy, chcąc duchowo dołączyć do pisarzy starszego pokolenia, którzy o tym piszą, bo to przeżyli i nadal przeżywają...

Grażyna Zając

Bibliografia:

- Atun S., *Kıbrıs Türk Romanı. Örneklemeli Tarihçe*, Samtay Vakfı, Famagusta 2011.
Aylaç M., *Kıbrıs Türk Edebiyatında Roman* [w:] *Kıbrıs Türk Romanı. Eserler Sözlüğü*, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa 2017.

¹⁷ İ. Tayhani, *Rauf Raif Denктаş* [w:] *Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571–2017)*, cilt 4, red. İ. Bozkurt, O. Karakartal, N. Solak, Ankara 2019, s. 95.

¹⁸ İ. Bozkurt, *Kıbrıs Türk Edebiyatında Roman* [w:] *Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571–2017)*, cilt 4, red. İ. Bozkurt, O. Karakartal, N. Solak, Ankara 2019, s. 14.

- Beratlı N., *Biz Kıbrıslı Türkler 1-2-3-4*, „Kıbrıs Gazetesi”, 15 Mart 2023–29 Mart 2023.
- Bozkurt İ., Aktay Habibe, *Hikmet Afif Mapolar* [w:] *Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571–2017)*, cilt 4, red. İ. Bozkurt, O. Karakartal, N. Solak, Kıbrıs, Balkanlar, Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu (Kıbatek), Ankara 2019, s. 21–89.
- Bozkurt İ., *Kıbrıs Türk Edebiyatında Roman* [w:] *Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571–2017)*, cilt 4, red. İ. Bozkurt, O. Karakartal, N. Solak, Kıbrıs, Balkanlar, Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu (Kıbatek), Ankara 2019, s. 13–15.
- Fevzioglu B., *Kıbrıs Türk Basın Tarihinden 100 Yıllık Basın Davaları*, Samtay Vakfı, Famagusta 2010
- Karakartal O., *Kaytazzade Mehmet Nazım* [w:] *Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571–2017)*, cilt 4, red. İ. Bozkurt, O. Karakartal, N. Solak, Kıbrıs, Balkanlar, Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu (Kıbatek), Ankara 2019, s. 17–19.
- Kaytâz-zâde M.N., *Yâdigâr-ı Muhabbet*, red. H. Fedai, Akdeniz Haber Ajansı, Lefkoşa 2004.
- Tayhani İ., *Rauf Raif Denктаş* [w:] *Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571–2017)*, cilt 4, red. İ. Bozkurt, O. Karakartal, N. Solak, Kıbrıs, Balkanlar, Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu (Kıbatek), Ankara 2019, s. 93–102.
- Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, III cilt: Kıbrıs Seferi (1570–1571)*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1971, s. 174–176.
- Zajac G., *Narodżyny tureckiej powieści* [w:] *Studia Orientalia Thaddaeo Lewicki Oblata*, red. E. Górka, B. Ostafin, Enigma Press, Kraków 1994, s. 115–141.
- Zajac G., *Rola przekładów z literatur europejskich w procesie powstawania tureckiej literatury narodowej w XIX wieku*, „Między Oryginałem a Przekładem” 1999, nr V, s. 45–57.

Origins of the novel in Turkish Cypriot literature

Summary

The article focuses on the history of the development of the novel in Cyprus, within the island's Turkish-speaking community. First, the history of Europeanisation in the Ottoman state is briefly presented. One of the effects of westernization was the emergence of the novel in Turkish literature in the 1870s. However, the history of this genre in Cyprus, which was rather neglected Ottoman province, begins more than 20 years later. After a brief overview of the political and economic situation of 19th century Cyprus, the article focuses on the first examples of Turkish novels on the island. These included *Yadigâr-ı Muhabbet (Remnant of Love)*, 1894) by Kaytazzade Nazım and numerous novels written by H.A. Mapolar from 1938 onwards. From Mapolar, the real flowering of this genre in Turkish Cypriot literature begins. The next authors featured in the article are İ. Karagözlü and Raif Rauf Denктаş, who published their novels in the 1940s. Finally, contemporary Turkish novel writing in Cyprus is briefly characterised. The great rise in popularity of the novel has been observed since 1974, when Turkish Cypriots gained unrestricted access to Turkey's cultural and literary achievements.

Keywords: Turkish Cypriot literature, Turkish novel, Kaytazzade Nazım, Hikmet Afif Mapolar, Raif Rauf Denктаş